

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת מטות מסעי, תש"ע
מספר 869

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

פי-הוּא אֲדַנִּיךָ וְהַשְׁתַּחֲוִי-לוֹ?*

מיקומם של דיני נדרים בתחילת פרשת 'מטות' (פרק ל') נראה בעייתית. מצד תוכנם היה ראוי לכתבם בין דיני הסוטה לדין הנזיר (פרקים ה'-ו'), שהרי הם עוסקים מצד אחד במערכת היחסים שבין גבר לאשתו ומצד אחר באיסורים שאדם מקבל עליו כפי שעושה הנזיר. אבל להלן נראה שמיקומם הנוכחי של דיני הנדרים עונה על שאלה אחרת שמתעוררת בפרשה: מה ראה משה לכעוס על שרי פקודי החיל במלחמת מדיין, ככתוב (פסוקים יד-טז):

וַיִּקְצַף מֹשֶׁה עַל פְּקוּדֵי הַחֵיל שְׂרֵי הָאֲלָפִים וְשְׂרֵי הַמָּאוֹת הַבָּאִים מִצִּבְא הַמְּלָחָמָה. וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם מֹשֶׁה הַחֵייתֶם כָּל-נַקְבָּה, הֵן הִנֵּה הָיוּ לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל בְּדַבֵּר בְּלָעַם לְמִסֵּר-מֵעַל בְּה' עַל-דִּבְרֵי-פְעוּר וַתְּהִי הַמַּגֵּפָה בְּעֶצֶת ה'.

כעסו של משה נראה לא מוצדק, שכן מניין היה למפקדי הצבא לדעת כיצד לנהוג בנשים במלחמה הזאת? כאשר נלחם יהושע בעמלקים לא ברור מה עשה בהם, שכן מעשיו תוארו בפועל "וַיַּחַלֵּשׁ", שמשמעותו כללית.¹ ואילו במלחמה נגד סיחון ועוג אמנם הרגו את כל התושבים, אולם כפי שאומר משה, ההוראה מגבוה הייתה "רְאֵה נִתְּמִי בְיָדְךָ אֶת-סִיחֹן מֶלֶךְ-הַשְּׁבוּן הָאֲמֹרִי וְאֶת-אֲרָצוֹ הַחֵל רֵשׁ וְהַתְּגַר בּוֹ מְלָחָמָה" (דב' ב:כד), היינו: המטרה הייתה לרוקן את הארץ מיושביה כדי לרשת את מקומם, ועל כן היו גם הנשים בכלל זה. אבל מלחמת מדיין הייתה מלחמת מנע והרתעה בלי כוונה לרשת את ארץ המדיינים, כדברי הכתוב (במ' כה:יז-יח):

צְרוּר אֶת-הַמְּדִינִים וְהַפִּיתֶם אוֹתָם. פִּי צִבְרִים הֵם לָכֶם בְּנִקְלֵיהֶם אֲשֶׁר-נִפְלוּ לָכֶם עַל-דִּבְרֵי-פְעוּר וְעַל-דִּבְרֵי כְּזָבִי בַת-נְשִׂיא מְדִיָן אֲחֵתְּם הַמְּכָה בְיוֹם-הַמַּגֵּפָה עַל-דִּבְרֵי-פְעוּר.

לכן לא היה צורך לכלול גם את הנשים במסע הנקם, והשארת חלק מן הטף בחיים במלחמת מדיין² מלמדת אף היא שלא היה על בני ישראל לנהוג במדיינים כפי שנהגו באמורי.

ואכן, אם משווים את קצפו של משה לפעמים האחרות שבהן כעס, נראה שבעבר כעס משה בצדק, כיוון שבסיפור המן הותירו אנשים ממנו אף שמשה אסר זאת.³ גם אהרון,⁴ אלעזר ואיתמר ננזפו בצדק לאחר שפעלו בניגוד מפורש להנחיות שקיבלו,⁵ אבל במלחמת מדיין לא ניתנו הוראות קודמות, וגם משה אינו טוען מפורשות שעברו על הוראותיו. אם כן איזו הצדקה יש לקצפו?

* על פי תה' מה: יב. המאמר נכתב לעילוי נשמת אמי מורתי, אסתר (קמר) כהן בת אברהם וסלמה (שולמית) מנצור, שנלב"ע ב"ב באב התשס"ה. עוד בתימן הקפידה אמי שבנותיה תלמדנה תורה כמו הבנים, בניגוד למקובל שם, ועל כן שלי – שלה הוא.

¹ כמו כן נראה, שהעמלקים שתקפו את ישראל בדרך במדבר היו גוף לוחם קל-תנועה שמורכב מגברים, ועל כן לא נתעורר הצורך לברר כיצד לנהוג בנשים.

² במ' לא: יח: "וְכָל הַטֵּף בְּנֵי שֵׁם אֲשֶׁר לֹא-יָדְעוּ מִשֵּׁבֶב זָכַר הָחַיּוּ לָכֶם".

³ "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲלֵיהֶם אִישׁ אֶל-יֹתֵר מִמֶּנּוּ עַד-בִּקְרֹ, וְלֹא-שָׁמְעוּ אֶל-מֹשֶׁה וַיֹּתְרוּ אֲנָשִׁים מִמֶּנּוּ עַד-בִּקְרֹ וַיָּרֶם תּוֹלְעִים וַיִּבְאֵשׁ וַיִּקְצַף עֲלֵיהֶם מֹשֶׁה" (שמ' טז: כ).

⁴ כדברי המדרש בספרא שמיני א, ב, שרק מפני כבוד אהרון לא הזכירו משה במפורש כשנזף בבניו.

⁵ "וְאֵת שְׂעִיר הַחַטָּאת דָּרַשׁ דָּרַשׁ מֹשֶׁה וְהִנֵּה שָׂרָף וַיִּקְצַף עַל-אֲלֵעָזָר וְעַל-אִיתְמָר בְּנֵי אֶהֱרֹן הַנוֹתֵרִם לֵאמֹר: מִדּוּעַ לֹא-אֲכַלְתֶּם אֶת-הַחַטָּאת בְּמָקוֹם הַקֹּדֶשׁ פִּי קֹדֶשׁ קֹדְשִׁים הוּא וְאֵתָה נִתַּן לָכֶם לְשֹׂאת אֶת-עוֹן הָעֵדָה לְכַפֵּר עֲלֵיהֶם לְפָנַי ה' ? הֵן לֹא-הוּבָא

שני דיוקים לשוניים יסייעו בפתרון שתי השאלות. בראש ובראשונה יש רמז לשוני שדיני נדרים הם הרקע לדרישה המפתיעה של משה מפקודי החיל, שכן הדינים האלה נמסרים ל"ראשי המטות", דבר שלא נאמר בציוויים אחרים.⁶ מה משמעות חריגה זו? בדיקת הכתובים מעלה שהמילים 'מטה' ו'מטות' שכיחות בתיאור ההתארגנות הצבאית למלחמת מדיין – "אָלְף לַמָּטָה אָלְף לַמָּטָה לְכָל מִטּוֹת יִשְׂרָאֵל תִּשְׁלַחוּ לְצָבָא: וַיִּמְסְרוּ מֵאֲלֵי יִשְׂרָאֵל אֶלְף לַמָּטָה שְׁנַיִם עָשָׂר אֶלְף חֲלוּצֵי צָבָא" (לא: ד-ה), והן שכיחות גם במניין השבטים בעת התארגנותם למחנה יוצאי הצבא, כנאמר בספר במדבר א':⁷ בפרק י' הקשר בין המילים בולט יותר, שכן המילה 'מטה' צמודה למילה 'צבא' בביטוי החוזר שמונה פעמים: "וַיַּעַל צָבָא מִטָּה בְּנֵי".

אם כן, ניתן לסכם שהכינוי "ראשי המטות" רומז לפיקוד צבאי ולא להירארכיה אזרחית, ולכן יש לבדוק מדוע היה חשוב למסור את דיני הנדרים, בייחוד נדרי אישה, לראשי הצבא.

נראה להציע שמשה מעמיד את ראשי הצבא על המהפך החשוב שעשתה תורת ישראל במעמדה של האישה בפני החוק לעומת המקובל בתרבויות מצרים ומסופוטמיה. מעתה האישה היא ישות משפטית שעומדת בפני עצמה לזכות ולחובה. היא אחראית למעשיה מצד אחד, ואם היא נואפת, למשל, אין בעלה יכול להחליט אם להענישה או לא. מצד אחר אין האישה צריכה להיענש בחטאי בעלה, ואם הוא הרג אשת איש, אין הורגים אותה כדי למצות עמו את הדין.⁸ כל זה אין התורה אומרת בפירושו, אלא כפי שמעיר י"ש ליכט בשם מורו,⁹ התורה מציינת את היוצא מן הכלל, וממנו אפשר ללמד על הכלל.

וכך בפרשתנו: התורה אומרת שהאישה אמנם כפופה לבעלה, והתחייבויות שנטלה עליה בטלות מפני רצון בעלה, אך מדובר רק במקרים מעטים, באיסורים שיש בהם כדי לענות נפש או לערער את חיי המשפחה. במקרים כאלה החטא שנגרם בשל הפרת נדר עובר לכתפי הבעל, והיא פטורה, אך בכל מקרה אחר חבותה של האישה בעינה עומדת.

כל זה הובהר לראשי המטות סמוך למלחמה, שכן זאת משמעות הביטוי שבו פותח הציווי אליהם, וזהו הדיוק הלשוני הנוסף: "וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶל-רְאֵשֵׁי הַמִּטּוֹת לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה'". המילים "זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה'" מופיעות עוד שבע פעמים בתורה, ותמיד הן מקדימות הוראה לעשייה מיידית בעניין שעומד על הפרק באותו רגע,¹⁰ ומכאן הכינוי הרומז "זֶה". כלומר, גם אם זאת הוראה כללית לדורות, יש בה בעיקר הדרכה והנחייה שנוגעת לבעיה עכשווית. בסיפור המלחמה נגד מדיין הבעיה היא באיזו מידה

אֶת-דָּמָה אֶל-הַקֶּדֶשׁ פְּנִימָה אָכַל תֹּאכְלוּ אֹתָהּ בְּקִדְשׁ כְּאֲשֶׁר צִוִּיתִי" (ויק' י: טז-יח). ואכן ציווה: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-אַהֲרֹן וְאֶל-בְּנָיֹוֹ בְּשֵׁלוֹ אֶת-הַכֶּשֶׁת פָּתַח אֵהָל מוֹעֵד וְשֵׁם תֹּאכְלוּ אֹתוֹ וְאֶת-הַלֶּחֶם אֲשֶׁר בָּסַל הַמַּלְאִים כְּאֲשֶׁר צִוִּיתִי לֵאמֹר אֶהְרֹן וּבְנָיֹוֹ יֹאכְלֶהוּ" (ויק' ח: לא).

⁶ גם כשהתורה שבעל פה מתארת בפירוט את סדר הלימוד של מצוות ה' לכלל העם, אנו מוצאים שלא נתייחד בסדר זה לראשי המטות כל תפקיד: "תנו רבנן, כיצד סדר משנה? משה למד מפי הגבורה, נכנס אהרן ושנה לו משה פירקו. נסתלק אהרן וישב לשמאל משה. נכנסו בניו ושנה להן משה פירקו, נסתלקו בניו, אלעזר ישב לימין משה ואיתמר לשמאל אהרן. רבי יהודה אומר: לעולם אהרן לימין משה חוזר. נכנסו זקנים ושנה להן משה פירקו, נסתלקו זקנים, נכנסו כל העם ושנה להן משה פירקו" (עירובין נד ע"ב).

⁷ 14 פעמים נזכר שם המונח 'יוצא צבא'. לשם הקבלה, יש לשים לב שכאשר שוב נמנים השבטים בפרק כ"ו אין המילה "מטה" מופיעה כלל, והשבטים מכונים "בני ראובן", "בני יהודה" וכו', ואין הדגשה על הגיל ועל היות הנמנים יוצאי צבא, אף שבמשפט הפתיחה הדבר נאמר: "שָׂאוּ אֶת-רֹאשׁ כָּל-עֵדַת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִבְּנֵי עֶשְׂרִים שָׁנָה וְנִמְעָלָה לְבֵית אֲבוֹתָם כָּל-יֹצֵא צָבָא בְּיִשְׂרָאֵל". בפרק א' נזכרים "ראשי המטות" בכינויים מקבילים: "וְאֲתַכֶּם יְהִי אִישׁ לַמָּטָה אִישׁ רֹאשׁ לְבֵית אֲבוֹתָיו הוּא" (א: ד), "אֵלֶּה קְרוּאֵי הָעֵדָה נְשִׂאֵי מִטּוֹת אֲבוֹתָם רֹאשֵׁי אֲלֵי יִשְׂרָאֵל הֵם" (שם: טז).

⁸ משה גרינברג ז"ל, שנפטר זה מקרוב, העמידנו על ייחוד החשיבה הזאת בתורת ישראל במאמרו "הנחות יסוד של החוק הפלילי במקרא", בתוך: א' שפירא (עורך), תורה נדרשת; חיבורים בשאלות-יסוד בעולמו של המקרא, תל-אביב תשמ"ד, ע' 37-13.

⁹ ובניסוחו: פרשתנו היא דוגמה טובה לכלל ששמעתי מפי מורי, פרופ' קאסוטו: אין חוקי התורה באים להסדיר תחום שלם של נוהג (הנחשב מקובל ולפיכך אינו צריך רישום), כי אם דווקא פרטים שיש בהם קושי, או שעשוי להתעורר בהם ספק. החוק שלפנינו אינו עוסק בנדרים בכללם או לשמם אלא מטפל רק בנדרים של נשים ונערות היכולים לגרום מתיחות בחיי המשפחה. אישה היא מצד אחד בת חורין ויכולה לנדור מה שתרצה, ומצד אחר היא חיה בבית אביה או בבית בעלה, והנדר שנדרה יכול להטריד את שאר בני הבית (בספרו: פירוש על ספר במדבר [כב-לו], ירושלים תשנ"ה, ע' 103).

¹⁰ (1) שם' טז: "זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' לְקִטּוֹ מִמֶּנּוּ אִישׁ לְפִי אֶכְלוּ עֹמֵר לְגִלְגָּלֹת מִסֵּפֶר נַפְשֹׁתֵיכֶם אִישׁ לְאִשֶׁר בְּאֶהָלוֹ תִקְחוּ"; (2) שם' טז: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' מֵאֵל הָעֶמֶר מִמֶּנּוּ לְמִשְׁמַרְתָּ לְדֹרֹתֵיכֶם לְמַעַן יֵרָאוּ אֶת-הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הֵאֱכַלְתֶּם אֶתְכֶם בְּמִדְבָּר בְּהוֹצֵאֵי אֶתְכֶם מִצְרָיִם"; (3) שם' לה: ד: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-כָּל-עֵדַת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר-צִוָּה ה' לֵאמֹר" (ההמשך: הוראות לבניית המשכן); (4) ויק' ח:ה: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָעֵדָה זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר-צִוָּה ה' לְעִשׂוֹת" (ההמשך: הקדשת הכהנים לעבודת המשכן בימי המילואים); (5) ויק' ט:ו: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר-צִוָּה ה' תַּעֲשׂוּ וַיֵּרָא אֲלֵיכֶם כְּבוֹד ה'" (ההמשך: עבודת הכהנים ביום חנוכת המשכן); (6) ויק' יז:ב: "דְּבַר אֶל-אַהֲרֹן וְאֶל-בְּנָיֹוֹ וְאֶל כָּל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר-צִוָּה ה' לֵאמֹר" (ההמשך: אכילת בשר חולין במדבר לאחר הקמת המשכן); (7) במ' לו:ו: "זֶה הַדְּבָר אֲשֶׁר-צִוָּה ה' לְבָנוֹת צִלְפָּחֵד לֵאמֹר לְטוֹב בְּעֵינֵיהֶם תִּהְיֶינָה לְנָשִׁים אֲךָ לְמִשְׁפַּחַת מִטָּה אֲבִיהֶם תִּהְיֶינָה לְנָשִׁים".

אחראיות בנות מדיין להתנהגותן הנלוזה בחטא בעל פעור. הן בוודאי עשו זאת ביזמת הגברים ובהסכמתם, ועל כן סברו פקודי החיל שיש להעניש את הגברים, וכך הכו לפי חרב כל זכר, כפי שנדרש במלחמת רשות.¹¹ על זה קוצף משה ואומר להם שלא הפנימו את המסר שעולה מדיני הנדרים: בכל תחום, פרט לתחום צר שבו הוסיפה האישה על עצמה איסורים והתחייבויות, אין האישה נתונה למרות הגבר, ובוודאי לא כאשר היא נדרשת לעבור על איסורים חמורים. במקרים כאלה האישה אחראית בלעדית להתנהגותה, ואם חטאה – יש להענישה. לכן בנות מדיין שהפקירו את עצמן לזנות אינן יכולות להיות פטורות מעונש, גם אם עשו זאת בהנחיית הגברים או אף בלחצם.

יתרה מזאת, אומר משה: "הֲנָה הָיוּ לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל בְּדָבָר בְּלָעָם לְמִסֵּר-מֵעַל בָּהּ עַל-דְּבַר-פְּעוֹר וְתָהִי הַמִּגֵּפָה בְּעֵדַת ה'" (לא: טז). כלומר, בכל מלחמה אחרת ניתן לומר "איש דרכו לכבוש ואין אישה דרכה לכבוש",¹² ועל כן יש מקום לראות את הנשים כמין החלש שיש לגונן עליו מפני תוצאות מעשיו של המין החזק שעסוק תמיד במלחמות טריטוריה. לא כן במקרה שלפנינו, שכן הלחימה נגד עם ישראל נעשתה בעיקר על ידי הנשים כדי לקעקע את יסודות המוסר היהודי ולהשחית את רוח העם. כך הביאו הנשים הרס ואבדן חיים במקום לפעול ביכולת המיוחדת לאישה להעניק חיים לעולם.¹³

יונה בר מעוז
המחלקה לתנ"ך
ומפעל מקראות גדולות 'הכתר'

¹¹ כפי שנאמר בדב' כ:י-יח.

¹² במקור, בבלי יבמות סה ע"ב, הדברים נאמרו בהקשר אחר, אבל הלשון ניתנת להידרש גם לענייננו.

¹³ קושי נוסף שראוי לזכור בו הוא מדוע לא נצטוו בני ישראל לנקום במואב שהיו שותפים לחטא בעל פעור. נראה שהסיבה היא שלמואבים יש הצדקה ללחום בישראל כדי להגן על עצמם מפני מתקפה בעתיד, שכן המואבים חיו בחשש קיומי מבני ישראל שיושבים בקרבתם לאחר שחיסלו את עמי האזור, ואין לדעת מתי הם עלולים להרחיב את גבולם על חשבון מואב. אבל מדיין לא היו מאוימים על ידי שכנות ישראל, והמאמץ לפגוע בעם ישראל נבע מתוך שנאה גרידא, ואכן מגדירים הכתוב: כ"צַבְרִים הֵם לָקֶם פְּנִכְלֵיהֶם אֲשֶׁר-נִכְלוּ לָקֶם" (במ' כה:יח), ועקב השנאה הזאת כל האמצעים היו כשרים בעיניהם, ואף הנשים גויסו למטרה הזאת בניגוד למהותן הפנימית.